

Mutiskuma principa un interešu izskatīt krimināllietu rakstveida procesā mijiedarbība Kriminālprocesa likumā

Atslēgvārdi: mutiskums, atklātums, rakstveida process, krimināllietas iztiesāšana, pamatprincipi, krimināllietas materiālu pieejamība

1. Mutiskums ir no tiesībām uz taisnīgu tiesu izrietošs princips, kurš kalpo divējādiem mērķiem, proti, efektīvai un pilnīgai kriminālprocesā iesaistīto personu tiesību nodrošināšanai un sabiedrības tiesību sekot līdzī krimināllietas iztiesāšanai iedzīvināšanai. Lietas izskatīšana mutvārdu procesā tostarp nodrošina: 1) sekmīgu komunikāciju starp tiesu un lietas dalībniekiem, tas ir, sniedz lietas dalībniekiem iespēju īpaši vērst tiesas uzmanību uz to ieskatā izskatāmajā lietā būtiskākajiem jautājumiem, kā arī tiesai saņemt atbildes uz to interesējošajiem jautājumiem; 2) korektā faktu un tiesību jautājumu izpratnē balstītu nolēmumu pieņemšanu; 3) cilvēka cieņai atbilstošas (proti, atzīstot personas vērtību un nepakļaujot bezpersoniskai attieksmei) uzmanības veltīšanu personai, par kuras tiesību ierobežošanu tiek lemts, tādējādi veicinot arī soda individualizācijas principa ievērošanu (Krimināllikuma 46. panta otrā daļa); 4) procesuālā līdztiesības principa ievērošanu, sniedzot praktiski efektīvu veidu gan apsūdzības, gan aizstāvības pusei tikt sadzirdētai, piesakot lūgumus, piedaloties pierādījumu pārbaudē (it sevišķi liecību), uzklusot un izsakoties par citu lietas dalībnieku apsvērumiem; 5) tiesnešu saiknes saglabāšanu gan ar lietas dalībniekiem, gan sabiedrību kopumā, līdz ar to veicinot tiesnešu atbildību par pieņemtajiem nolēmumiem; 6) sabiedrības uzticības tiesām veidošanos un saglabāšanu, kā arī informētību par kriminālprocesa norisi un lietas iznākumu.

2. Mutiskuma principam nav absolūts raksturs. No tā pieļaujamas atkāpes gan izskatot lietu pirmās un vienīgās instances tiesā, ja ir izņēmuma apstākļi, gan arī pārskatot nolēmumu augstākas instances tiesai, ņemot vērā procesa un kopējās tiesu sistēmas īpatnības, apelācijas un kasācijas instances tiesas lomu tajā, kā arī veidu, kā tiek nodrošinātas procesā iesaistīto personu tiesības. Tiesības uz lietas izskatīšanu mutvārdu procesā var ierobežot, lai veicinātu tiesu darbības efektivitāti, ekonomiju, kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Tomēr gadījumos, kad tiek lemts par personas vainu, saglabājama tās uzklusāšana kā pamatnoteikums un jebkuri ierobežojumi tulkojami šauri.

3. Kriminālprocesa likums (turpmāk – KPL) paredz, ka procesā pret personu (*in personam*) lietu pēc būtības rakstveidā var izskatīt vienošanās procesā (KPL 540.1 panta pirmā daļa, KPL 548.3 panta pirmā daļa), kā arī apelācijas (KPL 559. panta pirmā un ceturtā daļa, KPL 561.1 pants) un kasācijas (KPL 583. panta pirmā daļa, KPL 585. pants) kārtībā, nodrošinot apsūdzētajam, cietušajam, kā arī juridiskajai personai procesā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanu, tiesības iebilst pret lietas izskatīšanu rakstveidā, tiesības lūgt izskatīt lietu mutvārdu procesā. Tomēr izteiktais lūgums tiesai ir saistošs un lieta imperatīvi izskatāma mutvārdu procesā tikai daļā gadījumu: 1) vienošanās procesā (KPL 540.1 panta ceturtā daļa un KPL 548.3 panta ceturtā daļa); 2) atsevišķos gadījumos, kad apelācijas instancē lietu var izskatīt rakstveidā (KPL 559. panta ceturtās daļas 1., 2. un 2.1 punkts); 3) papildus tam Covid-19 infekcijas izplatības laikā – gadījumā, ja krimināllietā nodota tiesai paātrinātā procesa kārtībā vai izskatīšanai bez pierādījumu pārbaudes (Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma 12. panta pirmā prim daļa). Iebildumi tiesai nav saistoši un tādējādi lūgums izvērsti jāpamato: 1) atsevišķos gadījumos, kad apelācijas instancē lietu var izskatīt rakstveidā (KPL 559. panta ceturtās daļas 3.-6. punkts); 2) lietu izskatot kasācijas kārtībā (KPL 583. panta otrā daļa); 3) kā arī Covid-19 infekcijas izplatības laikā – gadījumā, kad tiesa lietu apelācijas kārtībā nolēmj iztiesāt rakstveidā likumā neminētos gadījumos (Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma 12. panta pirmā daļa). Likumdevēja noteiktie ierobežojumi ir pietiekami elastīgi, neradot bažas par regulējuma neatbilstību augstāka spēka tiesību normām un pārdomātas tiesību normu piemērošanas gadījumā, iespējamajiem pamattiesību pārkāpumiem.

4. Izskatot lietu rakstveidā, ierobežots tiek arī atklātuma jeb publiskuma principa viens no aspektiem – tiesības uz atklātu lietas izskatīšanu. Publiskai nolēmuma paziņošanai un lietas materiālu pieejamībai, kā atklātuma principa otrai šķautnei veidojot atšķirīgas, patstāvīgas tiesības, lai neradītu nepamatotu šo tiesību aizskārumu, jāievēro, ka intereses, kuru aizsardzībai nolemts izskatīt lietu rakstveidā, pamatā nepārkāpies ar tām interesēm, kuru dēļ sabiedrībai var liegt iepazīties ar galīgo nolēmumu un lietas materiāliem. Gadījumā, kad nav konstatējama tāda informācija, kuras aizsardzība (neizsniegšana) ir nepieciešama būtisku sabiedrības interešu nodrošināšanai, rakstveidā izskatītas lietas materiāliem jābūt pieejamiem tāpat kā atklātā (publiskā) tiesas sēdē izskatītas lietas materiāliem, tas ir, saskaņā ar KPL 375. pantā un KPL 375.1 pantā noteikto kārtību. Savukārt nolēmums uzskatāms par vispārpieejamu informāciju ar tā pasludināšanas brīdi un sabiedrībai ir tiesības ar to iepazīties neatkarīgi no tā, vai tiesvedība konkrētajā lietā ar attiecīgo nolēmumu ir noslēgusies (likuma "Par tiesu varu" 28.2 panta pirmā daļa).

5. Ņemot vērā gan šī brīža epidemioloģiskajā situācijā noteiktos ierobežojumus, gan arī kopējās tendences sabiedrībā, likuma "Par tiesu varu" 28.2 panta piektajā daļā ietvertā galīgā nolēmuma publicitātes forma, tas ir, spēkā stājušos galīgo tiesas nolēmumu publicēšana vietnēs www.tiesas.lv (šobrīd – manas.tiesas.lv) un www.at.gov.lv, ir galvenais tiesas nolēmumu atklātuma nodrošināšanas mehānisms. Nolēmums, kas taisīts lietā, kas skatīta atklātā tiesas sēdē (arī rakstveidā), ir uzskatāms par vispārpieejamu informāciju ar tā pasludināšanas brīdi, tādējādi minētā likuma "Par tiesu varu" 28.2 panta piektā daļa faktiski ierobežo sabiedrības tiesības uz efektīvu pieeju nolēmumam, kas it īpaši svarīgi rakstveidā izskatītās lietās, kad netiek nodrošināta arī atklāta lietas izskatīšana.